

József Attila Reménytelenül című verséről

A *Téli éjszaka* és *A város peremén* című versei közötti időben keletkezett ez a három versszakos, dalszerű költemény, s amazok óriási építménye, gondolati rendszere mellett leheletkönnyedségével, pillanatnyiságával a költő lét-élményének villanásnyi reflexeként hat. József Attila legkritikusabb, költői pályája szempontjából pedig talán legtündöklőbb évében keletkezett, 1933-ban. Nem nagyszámú, de annál nagyobb erejű versek éve volt ez, amelyben a költő, akárcsak majd egy évtizeddel azelőtt, a *Tiszta szívvel* keletkezésének évében, a fordulópont gyötrelmeit élte, ennek vajúdásait szenvedte. Ezekben az években szakadt rá minden súlyával az élete, felkavarva azokat a belső ösvényeket, melyek addig a szív és az én mélyén, szinte már gyermekkora óta megbújva, prédájukra lestek. Ebben az időben szakad ki belőle az *Egy kisgyerek sír* magára mutató látomásában szorongása, a *Téli éjszaka* és az *Óda* kozmikus látomása, *A város peremén* szikrázó gondolatisága, az *Elégia* fölfedezésszámba menő nagy utazása szülőföldjén és világának természeti térképén, hogy azután döbbenetesen mondja el észleleteit arról, hogy „nagy halott fény az ég” (*A raktár...*), azt, hogy „e sanda jelen gyanús jelenései” közt él (*Egy ifjú pár*), eltűnődjön a kérdésen: „hova forduljon az ember...?”

Érzések és gondolatok váltóárama talán egy költői szakaszában sem olyan magas és erős, mint éppen e nagy fordulat esztendejében, s a fények és árnyak sem jelennek meg olyan éles kontrasztokban, mint éppen ekkor – gondoljunk csak a *Téli éjszaka* és az *Óda*, az *Elégia* és *A város peremén* pólusaira, mintegy jelezve azt a polarizációt, a lejátszódó „megosztottságot”, amely a költőt hatalmába keríti, többek között akkor is, amikor jele-

nének és a jövőnek relációit vizsgálja. Költői tudatában, helyzetérzésében és látásában, de bátran mondhatnók: egész költői világgépében is ezeknek az éveknek a során szakad el egymástól ez a két fogalom, s ekkor lesz a jelen az *Elégia* tája, a jövő pedig „napszülte vágy”, melyet az ész áhít.

A *Reménytelenül* a „jelen” versei közül, de egyben a legreménytelenebbek közül is való. Verseinek aránylag kis körét képezik az ilyen versek, valamennyi élete betegségbe merült pillanataiból szakadt ki, kivételes testi és lelki összetevők hatványozott összejártsága szülte őket, amikor is a létezés távlatai sajátos szögből váltak szemlélhetőkké. Ezekben a versekben szakadóban vannak azok a kötelékek, amelyek a világhoz, az élethez, a társadalomhoz, embertársaihoz, a természet emberi vonatkozásaihoz kapcsolódtak, s már-már búcsúzóban van önmagától is, távolodva, mintha más univerzum vonzásának engedelmessé válna. Kivételes állapot versei ezek: a biológiai létezés dimenziói ágaskodnak körülötte, a mikro- és makrokozmosz deleje működik, s önmagát is ott látja, ennek az univerzumnak bolygói között, egy „más világban” – idegenként saját bőrében is. A létezés élménye a magyar lírában előtte ilyen intenzitással és képzetkörrel még nem szólalt meg – nem csoda tehát, hogy a figyelem eddig ezeken a verseken alig állapodott meg, hiszen itt abba a „pokolba” kell leszállnunk, amelyet híres pásztortánc-mottója a *Medvetánc* élén sugallt. Az emberi létezés poklát idézi meg, melyben a gyötrelme forrása a reménytelenség, a zsákutcás szorongás, mert nem mutatkozik sehol kiút, s valóban olyan emberre lesz, „ki tűzhelyet, családot már végképp másoknak remél”.

A magánossá vált ember poklának énekei születtek így meg, a vergődés dalai a „semmiről”, fonákjáról a való világnak, meghibbant életrendjéről, arról az élet-tájékról, amelyen áthaladva nincs iránytű, mely vezethetne, hiszen a figyelem, az elmélkedés egészen kis sugarú kört fut be s önmagába tér vissza. Az emberi létezés önmagát készül elpusztítani. A költő egykori „nincsenektől” a „semmi” kietlen partjaira érkezett, átlépve a világ küszöbét érzelmekben is, gondolatiságban is, mint akit a „valóság nehéz nyomai” löktek ki a világ legkedvesebb és legkiesebb Paradicsomának kapuján, úztek el önmaga boldogabb Énjétől. Amikor ebből a lét-élményből vers születik nála, egyúttal a visszanezés és felmérés folyamata is lejátszódik. Ilyen ihletésű verseiben szembenéz világával, s míg önnön lényegét tárja fel, egyetemes s a kor esszenciáját is kifejező módon szólal meg. Így válhat a *Reménytelenül* című verse kulcsverssé, létezésének, egy adott élethelyzetének költői-filozofikus kifejezésévé. Szó szerint egzisztenciális vers, amelyben végiggondolja s kiéneklei azt, ami életéből és élethelyzetéből következni látszott, hiszen a „semmi ága” az a nullpont, egy koordináta-rendszer metszési pontja, melyben az elnehezült élet, a kiúttalanság nyomása, a test szenvedései, a lélek gyötrelmei abszurdumnak látszanak, amelyben

mint gyújtópontban izzásig hevül s megmutatja magát a fonák lét. S mind-
ez az értelem éles lencséjének segítségével mutatkozik meg, amely együtt
látatja az embert és a világot, s egymásbajátságukból születik meg József
Attila létezés-filozófiája, melynek a reménytelenség az egyik sarkalatos
képzete.

József Attila reménytelenségnek nevezte a harmincas években a benne
növő érzés- és hangulatvilágot. Reménytelenségnek, mert köznapi formá-
jában ennek érzi az ember élete olyan szakaszait, amikor a holtpontra áll
élete és a világhoz való viszonya - az elembertelenedés örvényei felett, a
„világ visszája” negatívumában, amely felett a lélek csak „leng, nem su-
han”. A *Reménytelenül* című verse alatt is ott az utasítás, mint a zenemű-
vek partitúráin szokás: *Lassan, tűnődve*. Természetesen ez a költői „utasí-
tás” nemcsak az előadásra, a vers ritmikájára, a megfáradt versdallamra, a
nehezen, ólomlábakon lépegető ütemekre vonatkozik, hanem a költői
tartásra, a vers legintimebb rétege felett merengő, „tűnődő” költői meg-
megálló, ki-kihagyó szívverése is - a felsejlő látvány közvetett s előrebo-
csátott sugallatát is megidézve. Költői magatartása tragikumának sajátos
jellege is rejtve van a *Reménytelenül* utasításában, hiszen a „tűnődő” ma-
gatartás a költőnek egyik legkedvesebb „póza” volt, s költői lelkisége leg-
mélyéről fakadó módon, gondolatiságának, az értelem, a ráció munkáját
hirdető magatartásnak a kifejezése, a gondolkodó, mérlegelő ember álla-
pota. Ennek a versnek a szövegében is ott van ez a magatartás, annak
jelzéseként, hogy nem futó benyomások rögzítéséről, nem pusztán rossz
hangulat gyümölcseről van szó, hanem meditációinak összefoglalásáról,
tapasztalatainak leszűréséről s a végső konzekvenciák levonásáról. A tűnő-
dés állapotot jelző fogalmát a versben ezért váltja fel a „merengve szétné-
zés” hogyanja, s az „okos fő” tudomásul vevő biccentésének mozdulata, a
„csalás nélkül szétnézés” hideg és kegyetlen, önmagával szemben illúziót-
lan józansága.

A versben ez ellenpontozza a reménytelenség kétségbeejtő felhangjait,
ez adja meg a látomásnak mélységét és magasságát, ettől kapja meg a vers
alapszínét, amely a József Attila-versnek (az ilyen jellegűeknek) a modern
európai költészetben is kivételes helyet és jelentőséget biztosít, hiszen a
Reménytelenül-ben is a ráció éles fényben mutatkozik meg az elemberte-
lenedett, a jelenben reményét vesztett világ arculata, a költőé, ki a „sem-
mivel” birkózik, s annak kozmikus arányait méri.

Mintha egy más bolygó tájaira érkeznének, a Föld ridegebb ikertestvére
talajára, melyet kozmikus viharok tisztítottak meg a flóra, a fauna nyomai-
tól és az ember jelenlététől, hogy a személytelenség vonásait ölthesse ma-
gára a tájék, melyen a költői lélek bolyong, felfedezve és kimondva szívé-

ben hordozott s mind nyilvánvalóbbá váló igazságait. A tudomásulvétel mozdulata jelenik meg a kietlen táj kulisszái között, tagadva a reményt, amely a jövő kenyere lehetne. Kifakított, díszeitől megfosztott tájkép hangulata munkál a *Reménytelenül*-ben, hiszen olyan emberi magatartás árnyait kell hordoznia, amely illúzióitól, reményeitől mond búcsút, „csalás nélkül”, „könnyedén nézve szét” világában. Mint aki roppant messzeségből hozza vissza magát, fényéveket fut be, hogy az első versszak elszemélytelenített, általános emberi szituációjából, ebből a „kozmoszból” gomolygatatná ki a „semmi ágán ülő szív” első személyű képzetét. „Én is...” - mondja a második versszak első szava a parabolikus pályán futó látomás egy pontján, az „ezüstös fejszesuhanás” pillanatában, hogy azután tovább fusson, távolodva, vissza univerzumába, a „semmi” bolygójára, meglátva a reménytelenség úri hidegétől, a magánosság abszolút nulla fokának dermesztő lehetőségétől vacogó önmagát, ki az emberektől már nem várhat enyhülést kínjaira, s kinek fájdalomára már csak az érzéketlennek, a közömbösnek tartott természet reagál „szelíden” körülállva ezt a furcsa és boldogtalan lélek-bolygót - önmagától elvált lelkiségét.

Tájképe a „világ peremén” készült, s mégis a jellegzetesnek tudott József Attila-i táj elemei fedezhetők fel rajta. A „homokos szomorú, vizes sík” a Magyar Alföldé, mint ahogy ennek homokja pereg az *Elégia* buckáin is, a külvárosok réteken folytatódó nyomorúságában. S vezérmotívumként ott a nyárfa is, a költő jellegzetes fája, amelyet nem mulaszt el tájképeire berajzolni. „Hol a homályból előhajol / egy rozsdalevelű fa...” - mondja a *Téli éjszakában*. De megvan a költő tájának ugyancsak szinte állandó velejárója, a felvillanó fény pillanata is, amely bevilágítja a tájképet, hol színeket, hol hangulatokat, hol pedig fenyegető jeleket jelentve. Verseken át lehetne kísérni e versmotívum alakulását József Attila költészetében. A *Reménytelenül* körül keletkezett verseinek mindenestre állandó motívuma, és a fenyegetés, a pusztulás szólama belekerül a versekbe. Az „Ezüstös fejszesuhanás / játszik a nyárfa levelén” képe, a villanás képzelet befutja az egész verset, a tájkép ettől kapja színeit, ez teszi „láthatóvá” a látomást. Az életet jelentő fába vágó fejsze csapása, a lesújtó halál képzelet kerül így a versbe, hogy a reménytelenséggel párosulva erősítse a versből kiáramló fagyot, életteleniséget, a „holt idő” hangulatát. Mintha ezt a metaforikus képet oldaná fel s részletezné a *Reménytelenült* követő *Vaszíni égboltban...* című versének következő két sora nyilvánvaló párhuzamaival:

Elleng a néma, kék idő.

Kard éle csillan: a hajam -

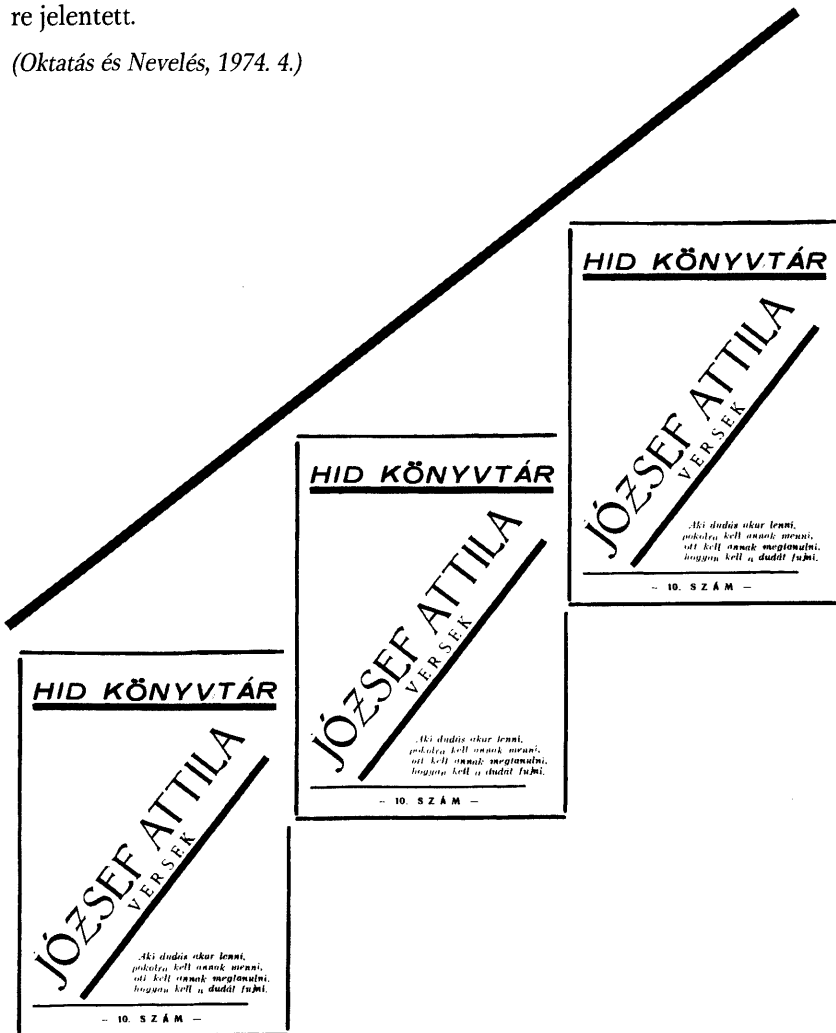
A költő „ezüstjei” és „kékezüstjei” dolgoznak itt szín- és hangulati hatásaikkal, hogy ezt az „úri szemlét” a „fagyidő” légkörével vegyék körül, hogy a harmadik szakasz fogvacogtató hideg-analógiát érzéki síkon is megszólaltatva a magánosság reménytelenségétől vacogó lélek jajszavát kiáltsák viággá.

A vers „kozmosz” látomássá válik az utolsó sor hosszan tartó cselekményt sugalló ige-ismétlésével („s nézik, nézik a csillagok”), az állandóság mozzanata pedig a „gyűlnek” ige jelenidejűségével kerül a versbe, jelezve, hogy elkezdődött egy folyamat, amelynek nincs vége, nincs befejezése: az idő megállt, a percek megszámlálhatatlanok s csak a halálban oldódhatnak fel. Így lesz a *Reménytelenül* a megállt idő pillanatának a verse, amelyben a fék a reménytelenség tanulsága. A „semmi ágára” került lélek látja így önmagát, ugyanazzal a képpel, amelyet már a *Téli éjszakában* is megénekelt az embertelenséget idézve meg, hogy kimondhassa: „mert annyi mosoly, ölelés fönnakad / a világ ág-bogán”. S a *Reménytelenül* nem éppen az ilyen „fönnakadt” élethelyzet verse-e, továbbmondása s dalszerűbb változata a *Téli éjszaka* e motívumának? Igaz, lesz majd egy másik pillanata is, amikor a *Reménytelenül* kozmosz képze a boldogság és a remény vonásaiban tündököl („Este van, mindent körüláll a csillag, / lásd, a mindenség aranyos kalitka, / benne itt vagy, én csevegőm, óh itt vagy, / rabmadaracsám!” – *Én, ki emberként...*), de ez nem amannak a palinódiája, hiszen a *Reménytelenül* „semmi ága” ott kísérti a költőt még utolsó versében is.

Tudott, felfogott, megértett élethelyzet ihlette vers a *Reménytelenül*, s ezt nemcsak a vers mondanivalója, a vers-test fragmentumai, kimondott, megfogalmazott kitételei, a költői magatartás rációt hirdető vonásai, hanem a recitativóhoz közeledő vers-dallam, az éneklő-tagoló közlésmód is sugallja, amely őrzi ugyan a kantiléna emlékét, de maga már a versmondattal értelmi tagolásába kapaszkodik, s csak fokozatosan, versszakról versszakra haladva von körébe „költői” elemeket, miután a vers derekán az „Ezüstös fejszesuhanás” képze fellobbant, mintegy bevilágítva a képtermés útját is. A vers-technika diszkrét kezelése tehát nem véletlenül jellemzi a *Reménytelenül* daltól megfosztott dalszerűségét, melyben a magyaros forma képze még dolgozik, de az értelmi elemeknek engedelmességedő ritmikái tagolás s a metaforába vitt verskép, a nagyításoknak és kicsinyítéseknek változó perspektívája s a költeményben dolgozó idő-képzet már jellegzetesen József Attila-i versstruktúrát hozott létre, amelynek ez a vers talán az egyik legtökéletesebb változata. Mozdulat-versnek lehetne nevezni az ilyen versstruktúrát, amelynek gerincét epikus mozzanat képezi, de amely igen gyorsan elszakad ettől az epikus magtól és gondolat-szférák felé indul el, mintha csak gyorsulásért kellene földhöz érnie. A

Reménytelenül-ben a homokos, vizes síkon álló nyárfa alatt meditáló ember alakja képezi ezt az epikus vázat, kinek pillantása előbb a fa szél-mozgatta levelein állapotodik meg, majd a csillagos égre szegeződik. S míg ezt az „utat” megteszi a versképben, a konkrét elemek is rendszert változtatnak, jeleket kezdenek sugározni, eszmei-költői burkot kapnak anélkül, hogy konkrét jegyeiket elveszítenék, anélkül, hogy a leírás hagyományos tájképet idéznék meg. A gondolat szerveződésének segítőivé lesznek, de sem önálló életet, sem tájképi funkciót nem kapnak. A „semmi ágán ülő szív” vacogtató élethelyzetét éppen azért a költőiségből kicsapó bölcséletben kereshetjük, mely azonban ezer szállal kapaszkodik evilágiságába, azokba a konkrétumokba is, amelyeket a költő valóságos élete, életének mozgásterre jelentett.

(Oktatás és Nevelés, 1974. 4.)



Disszonancia és harmónia között

József Attila költői világáról – egy könyv¹ nyomán

Talán legrövidebb íróportróját Kosztolányi Dezső² József Attiláról írta:
*„József Attila karakán, gyöngéd, izgága, emberi, mérges,
ellágyuló, komoly és humoros lélek. Anyagát, a szavakat pedig
meg tudja tanítani, hogy minden esetben kezesen simuljanak
szeszélyeihez és hangulataihoz. Mindez azt jelenti, hogy költő.”*

Ennyi.

De benne van minden, ami az emberről, a költőről, József Attila költészetéről elmondható.

Ami fontos.

Az első mondat csupa jelző, sőt egymással felelő jelzők sora: „karakán” is, „gyöngéd” is, „mérges” és „ellágyuló”. A második mondat a költő erejét bizonyítja. Azt, hogy a szavakat magához, „szeszélyeihez és hangulataihoz” képes idomítani. A zárómondat a konklúzió: „*azt jelenti, hogy költő*”.

Az egész olyan, mint egy reklámszöveg.

Az is.

Kosztolányi a *Medvetánc* című József Attila-kötet beharangozójaként írta 1934-ben; „gyűjtőívén is megjelent”, közli a kortársakról készült portrékat tartalmazó kötet jegyzete.

József Attila válasza három év múlva fogalmazódik verssé.³ Kosztolányi halálakor: „*mint gondolatjel, vízszintes a tested*”.

¹ Szőke György: *Az árnyékvilág árkain*. Írások József Attiláról és Kosztolányi Dezsőről. Gondolat Kiadói Kör, Bp., 2003

² Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977

³ József Attila: *Kosztolányi*

Most, mintegy hetven évvel később, közös kötet fűzi össze kettejüket.

S bár a 166 oldalnyi – 13×18,5 cm – könyv(ecske) háromnegyede József Attilával s egynegyede Kosztolányival foglalkozó kistanulmányokat és esszéket tartalmaz, a három József Attila-tömbben (Sors és mű, A József Attila-versek világa, Egybecsengések) gyakran tűnik fel Kosztolányi neve, több írás is hivatkozik rá, mintegy alátámasztva a „*Testvérünk voltál és letél apánk*” gyakorta idézett, szinte szállóigévé lett verssort.

A hivatkozások sora már az Előszóban kezdődik, mondhatnánk, jelezve az írások szerzőjének szándékát, hogy a verseket „lélektani szempontok szerint” értelmezze/elemezze. Így látván lehetőséget, ha nem is megfajlására, de mindenképpen megközelítésére annak, ami a költészet lényege, s amit jobb híján titoknak vélünk/nevezünk – ahogy éppen József Attila kapcsán Szerb Antal írja –, ami a megsejthetlent sejteti, a kimondhatatlant mondja ki.

Ami a költészet.

Tudjuk, persze, nincs, nem lehet titok a valóságtól, a reáliáktól függetlenül.

Költészet esetében ez a valóság alap elsősorban a költő élete, életének, mindennapjainak eseményei.

Ugyanakkor hasonlóképpen evidencia, hogy „Életrajz és költészet között [...] nincs is közvetlen, lineáris összefüggés. Az életrajz tényei önmagukban nem hitelesítik a művet, a költeményt. S ez megfordítva még inkább igaz: a vers nem igazolja, hitelesíti az életrajzot.”

Erre a kötet első, József Attila élete és pályaképe című írásában szemléletes példákat találunk. Mindkettő nagyon is ismert verssorokhoz kötődik.

Ha álmunkból felébredsztenek bennünket, tudjuk, sőt idézzük *A Dunánál* harmadik részének kezdősorait: „*Anyám kún volt, az apám félig székel, / félig román, vagy tán egészen az*”, s mintegy magunkban nyugtázzuk is: a költő igazat mond. Ezek életrajzi tények. A következő két verssorban, írja Szőke György, azonban „már kezdődik a sejtetem”. S idézi: „*Anyám szájából édes volt az étel, / apám szájából szép volt az igaz.*” De ez nem igaz. József Áron korán elhagyta a családját, Attila még alig volt hároméves. Az anyjával pedig egész életében harcban (is) állt, gondoljunk csak verseinek mama-motívumára. Életrajzilag ez a két sor már nem stimel. Emberileg azonban igaznak érezzük: „A megtapasztalt negatívum helyére a vágyott – és el nem ért – pozitívum kerül”(t). De kit érdekel az életrajzi pontosság, hitelesség. Ennél fontosabb és igazabb az emberi momentum.

A másik példa.

József Attila verseiben a *gyermek* szóra gyakran a *vernek* szó rímel. Az életrajz részletes ismerőitől tudni vélik, azért, mert kilencéves korában miután egész nap dacosan elutasította az anyja sütötte buktát, éjjel felkelt, és ti-

tokban az egész tepsit befalta. Amikor reggel az anyja ezt felfedezte, éktelen haragra gerjedt, és irtózatosan elverte a fiát. Olyannyira, hogy a gyerekek kifecamított karját orvosnak kellett helyre tennie. Ez az emlék bukkan fel-fel a versekben. Lehet. Sőt, bizonyos. Csak kit érdekel. A vers szempontjából, ahol a „gyermek” – „vernek” szavak összerímelve, ez teljesen mellékes.

Számos hasonló, a versekben előforduló, sőt felismerhető életrajzi ténytet említhetnénk. Kivált azokat, amelyek alapján megpróbálják, nemegyszer direkt módon összekapcsolni József Attila betegségét és verseit.

Mindezeknek azonban semmi szerepük nincs a versek, a költészet minőségének megítélésében. Legalábbis nem közvetlenül, s nem kimutathatóan. Ugyanakkor kétségtelen, hogy meghatározó emberi tartalmat képviselnek, hogy nélkülük másként alakult volna, másról „szólna” az életmű. Olyan életmozzanatokra kell gondolni, amelyek lélektani szempontból megkerülhetetlenek, következőképpen közrejátszottak a versek ideg- és vérrendszerének kialakításában, működésében.

Hogyan?

Erre keres és ad is, szerintem általánosságban elfogadható választ Szőke György könyve.

A kötet írásai összességükben azt mutatják meg, hogyan vál(hat)nak az emlékezet őrizte élettények József Attila költészetét meghatározó életérzéssé, illetve, hogy ez hogyan, milyen poétikai megoldások segítségével jut kifejezésre a versekben.

Nem nehéz felismerni, s nem újdonság, hogy József Attila költészete, egészében és az egyes versek esetében is disszonáns vagy legalábbis dichotomikus. Ebben természetesen nincs az égvilágon semmi rendhagyó. Mindannyian ilyenek vagyunk, s minden igaz s jó költészet tele van belső ellentmondásokkal. József Attila életművében azonban ez fokozottabban mutatkozik meg. Nem utolsósorban talán azért is, mert annyi igyekezettel, mint talán senki más, keresi, igényli a harmóniát, ahogy ő írja, a rendet. (Ebben költészetünkben Csokonai a legigazibb elődje! Ahogy erről az Egybecsengések című fejezetben olvasható „Úrök szívek mélyein túl...” című írásból is értesülhetünk.)

A rendet: *kint és bent*.

S ez szoros kapcsolatban van a költő életrajzával.

Hogy ennek a verseket életre hozó lelki habitusnak a rétegeit feltárhasssa, s hogy vizsgálódásainak eredménye számunkra elfogadható legyen, Szőke mintegy bevezetőként fontosnak tartja legalább vázlatosan ismertetni a költő életét és pályaképét. Igaza van, ez nyújt(hat) hivatkozási alapot a további írásokhoz, melyekben Szőke György az istenes, a szerelmes, a családdal vagy a párttal kapcsolatos tematikájú versek vonatkozásában vizsgálja a disszonanciát, illetve az ezt kiváltó konfliktusokat.

Kiindulópontul mindezekhez azt a *hiányt* nevezi meg, amely József Attila életét kezdetektől tragikus haláláig meghatározta s a versekben kifejezésre jutó identitás zavart kiváltotta.

A korán jelentkező apahiányt istenhittel próbálta pótolni. Istenkeresése azonban lényegében más, mint Ady Endréé, akit költészetünkben ilyen tekintetben talán a legjelentősebb versek költőjeként tartunk számon. József Attilának ugyanis nem volt olyan hátszaga, mint amilyen Adyknak volt „a kora gyermekkorától megtapasztalt bibliás kálvinistaság”-a. Őt apja után görögkeletinek keresztelték, elemista korában református hittanra járt, majd egy görögkeleti pópa oktatta hittanra, gyámja (nővére férje) zsidó vallású, aki az elhagyott gyermekek nevelését és gondozását vállaló katolikus szerzetesrend, a szaléziánusok iskolájába íratta (innen két hét után megszökik), majd a Hatvany család segítségével „zsidó diákok számára létesített” ösztöndíjjal kerül Párizsba, ahol a kommunista mozgalommal kerül kapcsolatba. Mindehhez nem csupán adalék lehet, hogy fiatalon perbe fogják a *Lázadó Krisztus* című verséért, illetve, hogy részt vesz az evangélikus egyház pályázatán, amelyet Luther *Ein feste Burg*jának fordítására hirdettek, de munkáját figyelembe sem vették, nyilván (amint évtizedekkel később kiderült) mert „nem elsősorban vallásos, egyházi művet, hanem költői művet alkotott”.

Apa helyett istent keresett, de nem talált. Ahogy Szőke György írja József Attila apaképe című írásában: korai verseiben „A hiányzó apa helyett hívja, teremti és formálja át annak képére és hasonlatosságára az istent”. Majd nagy kései verseiben (*A bűn, Tudod, hogy nincs bocsánat, Bukj föl az árból* stb.) „ennek fordítottját teszi; az isten hiányát pótlendő hívja, jeleníti meg az apa alakját”.

S nyilván ennek a kettős kudarcnak következménye az illegális kommunista párttal való kapcsolata, ami végül csúnya kiközösítéssel zárul, illetve irodalmi Oidipusz-komplexuma, ami Babitscsal való összekülönbözése folytán ugyancsak sikertelen, s amit aligha enyhíthet Kosztolányival kialakított emberi/költői kapcsolata.

De hasonló sorozatos kudarcok érik a szerelemben is, kezdve a Vágó Mártával való szép, de társadalmi vonatkozások miatt folytathatatlan kapcsolattól a Flóra-szerelemig.

Volt tehát bőven olyan emléke, amely emberileg elbizonytalanította. Az emlékek felidézése, tudjuk, rendre feszültséget indukál. Költő esetében nemcsak maguk az emlékek lényegesek, bár kétségtelenül fontos szerepük van az egyéniség kialakításában, „nem az, hogy mire, hanem az miként emlékezik: hogyan vetíti elénk szerves elegyként a múltat és a jelent”. Vagyis: a vers(ek)ben az emlékekből szőtt motívumháló csupán a vers szempontjából másodlagos, sőt, lényegtelen és elmondhatatlan tartalom.

Ami nem zárja ki a motívumok vizsgálatát, de ez nem tartalmi tényezők statikus leírásával, hanem összefüggéseik, „változásaik dinamikájának megragadásával” lehetséges, így érhető tetten, „ahogyan a múlt megélt síkja a jelenre vetül, s a megélt pillanat sub specie aeternitatis átlényegül”.

A következő néhány írás ennek a folyamatnak versekben megnyilatkozó, felismerhető módozatait keresi.

Előbb, hogy néhány vers és versrészlet elemzése után megállapítja: „József Attila verseinek külön-külön elemei ambivalensek, disszonánsak, akár a bennük kifejezésre jutó, egymással viaskodó, mélyebb indulatok, érzelmek”, arra a következtetésre jut, hogy ezek szembesítésének és ötvözésének eredményeként létrejött mű, olyan szerkezet, melyben „az egymásnak feszülő disszonanciák a vers egészének konzonanciájában oldódnak és egyesülnek” – költemény született, majd a kései József Attila-versek „ambivalens képeinek és azok kötődéseinek alakulását” követi nyomon. A József Attila-versek „ama sajátosságát, amikor is ugyanazon szó lebeg, oscillál két, egymástól különböző jelentése között”. A költői sűrítés ilyen lehetőségeként kerül említésre többek között az „öl” („*Tittel Margit. Öl. A meghívott halál*”) szó mint női öl és ige is. S ezt a kört bővíti *A Dunánál* ismert sora: „*öltek, öleltek, tették, ami kell*”.

Ezt a témát, amikor „egy-egy szó, egy-egy kép mintegy libeg két jelentése, a »tulajdonképpen« és a »metaforikus« között”, folytatja a József Attila metaforáiról szóló írás. Szőke szemléltető példája a *Téli éjszaka* két sorába tömörített hármas kép – „*Már fölszáll az éj, mint kéményből a füst, / Szikrázó csillagaival*” –, melyben az alapszó „*fölszáll*” két vegyértékű, kötődik a fűsthöz is és az éjhez is. Egyetlen kiragadott komplex képről van szó, amely „nem egyszerűen három alkotóeleme egymásutániségével, hanem lehetséges összefüggéseik egyidejű felcsillantásával, ötvöződésükkel jön létre”, akárcsak a *szürkület* vagy az *árnyék* szavak esetében.

A kötet további két írásában a szerző visszatér az élmény és alkotás már tárgyalt kérdéséhez. Előbb annak bizonyításaként, hogy hogyan lehet segítségünkre a vers keletkezése időpontjának pontosításában egy-egy versben szereplő szó vagy esemény megnevezése. Majd arról értesülünk, miképp lehet csonkítással megváltoztatni a költői gondolatot, mint ahogy a „*dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes*”, egy időben unos-untalan hangoztatott versrészlet esete bizonyítja. Hogy a költőt a szocialista nevelés, gondolkodás szolgálatába állítsák, elhagyták az idézett töredék első két sorát: „*Ne légy szeles. / Bár a munkádon más keres*”, mert ez elvként elfogadhatatlan volt a rendszer szemében. Ami viszont megmaradt, az szentenciává magasztosult.

Külön tömb tartalmazza József Attila irodalmi rokonságának néhány példáját. A már említett Csokonai-párhuzam mellett (mindketten a „véges végtelen” költői) értesülhet az olvasó arról, hogy egy Karinthy-novellában

(*Röntgenország*) és egy József Attila-versben (*Óda*) is előforduló, nagyon hasonló részlet közös forrása feltehetőleg Thomas Mann nagyregénye, a *Varázshegy*, illetve, hogy a Verhaerent fordító Faludy hogyan kamatoztatta József Attila *Külvárosi éj* című versét. Végezetül pedig azzal zárul be a kötet szerzőjének vizsgálódása József Attila életművében, hogy a szavak és rímpárok tükrében állítja párhuzamba József Attila és Kosztolányi Dezső költészetének néhány mozzanatát. De nem elégszik meg a könnyen felismerhető párhuzamokkal, hanem észreveszi, hogy a „játszik” – „látszik” rímpár alkalmazásában „lényegi különbség” van „a két költő létészlelésében: a kívánó-felszólító módból kicsendülő (megszenvedett) tünde derű – Kosztolányinál, az önmagát a világba és a világot önmagába vetítő tragikum – József Attilánál” hallatszik. (Itt fejeződik be a kötet József Attila-tömbje, és kezdődik a Kosztolányi-fejezet, melyben József Attila neve, az írások témája okán nem szerepel[het].)

